

CEMALEDDİN AFGANİ’NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ŞİİRLERİ

Nezahat Başçı*

Öz

XIX. yüzyıl İslam dünyasının önemli fikir ve siyaset adamlarından Cemaleddin Afgani’nin edebî ve sanatsal yönünü yansıtan, duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasında önemli yer tutan bazı şiirleri mevcuttur. Arap ve Fars edebiyatının yanı sıra farklı dillerin edebiyatlarına da aşina olan Afgani, çeşitli münasebetlerle yazmış-dillendirmiş veya not almış olduğu şiirler vasıtasıyla mesajlar vermiş veya halvete çekilmiştir. Onun şiirleri arasında en uzun ve en hacimli olanı toplam doksan beyitlik sâkinâme’dir. Bunun dışında rubai, gazel, mesnevi ve kaside kalıplarında yazmış olduğu Arapça ve Farsça şiir ve tek beyitleri de mevcuttur. Afgani söz konusu bu manzumelerle şiir, edebiyat ve estetik zevkini yansıttığı gibi; çalkantılı hayat(ın)a bakışını, yaşadığı siyasi zorluk ve mihnetleri de bir tür rumuz diliyle aksettirmiştir. Osmanlı devlet adamlarına göndermelerin de yer aldığı söz konusu şiirlerin çevirisini sunup; ülkemizde edebî yönüyle pek tanınmayan Afgani’nin şiir, sanat ve edebîyat anlayışına ışık tutmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Edebîyat, Şiir, Sâkinâme, Afgani, Cemaleddin

CEMALEDDİN AFGHANI'S LITERARY PERSONALITY AND HIS POEMS

Abstract

There are some poems that have an important place in understanding of his emotions and thoughts, reflecting the literary and artistic aspect of the Afghani, one of the important ideas and politicians of the 20th century Islamic world. Being familiar with Arabic and Persian literature, as well as literatures of different languages, the Afghani has despatched messages or has been alone with his own inner world through the poems he had written or noted in a variety of ways. The longest and most voluminous of her poems is Sakinâme with a total of ninety couplets. In addition to this, there are also poetry and single poems written in Arabic, Persian and Persian in the form of rubai, gazel, mesnevi and kaside. As these poems reflect the poetic, literary and aesthetic taste of Afghan; the political difficulties in his view of the turbulent (his) life and his political difficulties are reflected in his pseudonym language. Based on these poems, which include references to Ottoman statesmen, he presented the translation of poems; we will

---

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 21.08.2019 Accepted / Kabul Tarihi:06.12.2019

Doi:10.26791/sarkiyat.608268

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı
nezahatbasci@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5213-3265

try to shed light on the poetry, art and literature understanding of Afghani, who is not recognized in our country with his literary aspects.

Keywords: Literature, Poem, Sakiname, Afghani, Cemaleddin

GİRİŞ

Kimilerine göre İslamcı bir reformist kimilerine göreyse İngiliz ajanı ve bir mason olan Cemaleddin Afgani'nin düşüncelerine, yazdığı makalelere ve farklı konulara dair ifade ettiği nutuk ve düşüncelerine bakılacak olursa onun her şeyden evvel sanat toplum içindir ilkesini benimsemiş bir yenilikçi olduğu görülecektir. Afgani'nin dil ve edebîyata dair düşüncelerini ve sanat anlayışını incelemek onu bilindik varsayımlarla kabul veya inkâr etmenin dışına çıkmamanın da ilk adımıdır. Zira onun İslami fikir ve düşünce özellikleri veya daha minimize ifadeyle ittihad-ı İslam (Panislamizm) benzeri önermelerinin yanında bir diğer özelliği de Arapça, Farsça, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi gibi dünya dillerine ve bu dillerin edebîyatlarına aşinalığıdır. Afgani yaşamı boyunca kimi yer ve zamanlarda siyasi faaliyetlerini edebî mektepler çevresinde sürdürmüştür. Siyasi faaliyetleri ile ön plana çıkmış bir ismin zihinsel arka planını ve duygu dünyasını yansıtan en güçlü işaretler o kişinin şiirleri veya edebî tanımlamalarıdır. Edebîyat siyasetin mütemmim cüzüdür ilkesi göz önüne alındığında; “edebîyatçılar anlatım yollarını iyi bildikleri için kafalara zor gelenleri kolaylaştırıp, uzak olan şeyleri yakınlaştırırlar. Tek bir vakayı, farklı şekillerde ifade ederek hem okumuşların hem de cahillerin ondan yararlanmasını sağlarlar. Zalimin zulmünü eleştirerek, zulmün doğuracağı kötü sonuçları onlara anlatır günahkâra da işlediği günahlardan dolayı başına gelecekleri tatlı bir dille ifade ederler. Ne zalime sen zalimsin ne de günahkâra sen günahkârsın derler...” (Afgani-Abduh, 1987: 452) diyen birinin pragmatist yaşam tarzının ne oranda siyasi faaliyetlerine yansımış olduğu da görülür. İşte bu noktadan hareketle Afgani'nin şiirlerine ve edebîyat yönüne bakmayı uygun gördük.

1963 yılında İranlı araştırmacılar Asgâr Mehdevî ve İreç Efşar tarafından “*Mecmûa-i Esnâd ü Medârik-i Çâp-ne-şode Der-bare-i Seyid Cemâleddin*” adlı tashih edilen eserde belirtildiği üzere Afgani 1887 ve 1889 yıllarında iki kere Hac Muhammed Hasan Emin Dâra-zerb'in (Eminü'd-Dârb) evine gelmiş ve koruması için kendisine bir takım hususi evrak, belge ve dokümanlar bırakmıştır. Bu belgeler arasında Afgani'nin günlüğü ve yazıları da mevcuttur. Bu yazılar ve günlüklerden anlaşıldığı kadarıyla felsefi ve akli bilimlere dair dersler vermiş, usul ve fıkıh dersleri alanında kaleme alınmış kimi eserlere haşiyeler yazmış, Fransızca ve Osmanlıca öğrenmiştir. Genel hatları ile Afgani'nin hayatı, hüviyeti, ailesi, yolculukları, Afganistan, Osmanlı, İngiltere ve Mısır gibi yerlerdeki faaliyetlerine dair değerli bilgileri haiz, orijinal nüshalarının da yer aldığı bu belgeler arasında Afgani'nin değişik tarihlerde ve çeşitli münasebetlere binaen söylediği veya yazdığı şiirlerde vardır. Adı geçen mecmuada kendisine ait kaside, gazel, tek beyit, rubai ve mesnevi kalıplarında söylemiş olduğu toplam altmış iki beyitlik şiirlerinin yanında doksan beyitlik uzun bir de Sakinâmesi mevcuttur.

Aynı mecmuada Fuzulî'den, Ali Şir Nevaî'ye, Hafız'dan Bidil Dihlevî'ye kadar farklı şairlere ait beyitler de göze çarpmaktadır ki bu da Afgani'nin şiir ve edebîyata ilgisini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Bir diğer önemli nokta da söz konusu belgelerde Afgani'nin kendi hakkında dahi şiir kaleme almış olduğudur.

Bu makalenin temel amacı Cemaleddin Afgani'nin edebî kişiliğini yansıtan kendisine ait şiirlerin varlığını ortaya koymak ve çevirileri ile birlikte akademi dünyasına

kazandırmaktır. Bu sebeple makalede; Cemaleddin Afgani'nin çalkantılı siyasi faaliyetlerinden ziyade edebî kişiliğini ortaya koyan nüktelere değinilecektir. Bu kapsamda kendisine aidiyetini saptamış olduğumuz Arapça ve Farsça şiirlerin çevirileri ile birlikte bu şiirleri hangi nedenlerle dillendirdiği ele alınacaktır. Ayrıca özel defterinde yer alan daha başka şiirler de değerlendirilecektir. Son olarak şiirleri arasındaki en uzun sakinâme eksiksiz çevirisiyle birlikte sunulacak ve edebî nükteler dipnotlarla izah edilecektir.

1. Hayatı ve Edebî kişiliği

1838 yılında İran'ın Hemedan eyaletine bağlı Esedâbâd şehrinde dünyaya gelmiştir. Kimi kaynaklara göreyse Afganistan'ın başkenti Kabil yakınlarındaki Küner kasabasında doğmuştur.¹ Hayatının ilk yıllarını Necef'te öğrenim yaparak geçiren Afgani, beş yıl sonra İran'a dönmüş oradan da Hindistan'ın Kalküta şehrine gitmiştir. Afgani'nin edebîyat ile özellikle de Batı edebîyatı ile ilk tanışıklığı Hindistan'a gitmesi ile başlamıştır. Bu sırada on dokuz yaşında olan Afgani, Kalküta'dan Hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'a geçmiş, oradan tekrar Necef, Kerbela, Esedâbâd ve Horasan'a uğramış ve bilahare Afganistan'a geçerek bir süre orada ikamet etmiştir. Muhammed Amari'ye göre "*Tetimmetü'l Beyân fi Tarihü'l Efgân*" adlı -Açıklayıcı Afgan Tarihi- adlı eserini Arapça olarak orada kaleme almıştır (Afgani-Abduh, 1987: 15). 1868 yılına kadar Afganistan'da kalan Afgani, 1869 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'ye varmış, kırk gün sonra da İstanbul'a gelmiştir. Burada ilk olarak Büyük Maarif Meclisi üyeliğine getirilmiştir (Karaman, 1994: 456). İstanbulda iken özellikle İranlı hürriyet yanlısı gençlerle edebî ortamlar oluşturmuştur (Kirmanî, 1377: c.1, 82). Osmanlı toplumunun kendisini daha yakından tanıması için dönemin "*Basiret*" gazetesinin eylül ayı özel sayısında kendisine ait iki beyitlik Arapça şiir de yayınlanmıştır. Afgani'nin ilk kez 1870 yılında geldiği İstanbul'dan ayrılışı da aslında edebî bir izahatın neticesinde olmuştur. Zira Dârülfünun'da katıldığı bir konferansta "*nübüvvet sanattır*" sözü İstanbul'da bayağı tartışılmış ve bu sözler onun 1871'de geçici bir süreliğine de olsa ülkeden çıkarılarak Kahire'ye dönmesine neden olmuştur (Karaman, 1994: 458). Siyasi ve fikri faaliyetlerini Mısır'da da devam ettirmiş olan Afgani'nin edebî faaliyetleri de durmaksızın devam etmiştir. Ateşli hitabetleri ile en verimli yıllarını burada geçirmiştir. Öyle ki Muhammed Cevad Sahibî, Cemaleddin Afgani'yi Mısır'da edebî ve sanatsal hareketlerin bir öncüsü olarak kabul eder ve onun için şöyle der: "Yazmış olduğu güzel şiirler, onun sanatsal yönünü bizlere göstermektedir. Sahip olduğu coşkulu duygular sayesinde bu alanda değerli eserler sunmuş ve özellikle Mısır'da İslami hedefler doğrultusunda edebî ve sanatsal bir akım oluşturmuştur. Onun oluşturduğu bu akım yazar, şair, ressam, ordu komutanları ve hatta ülkenin ileri gelenleri için yeni bir mektep olmuştur. Öyle ki Mahmud Samî Barudî, Muhammed Abduh, Abdülislam ve kardeşi İbrahim el-Müvilhî, Sa'd Zağlül, Ali Mezher, Selim Nâkkâş, Edîb İshak gibi gençler onun öncülük ettiği bu edebî mektepten ilham almışlardır" (Sahibî, 2010: 49).

Afgani 1879 yılında Mısır'dan Bombay'a gönderilmiştir. Oradan da İngilizlerin eliyle Kalküta'ya sürülmüş, Kalküta'da iken; "*el-'Urvetü'l-vüskâ*" adında uluslararası İslami bir teşkilat kurmuştur. Kalküta'da iki yıl geçirdikten sonra Paris'e geçen Afgani, Muhammed Abduh (1849-1905) ile birlikte kurmuş olduğu İslami Teşkilat ile aynı adı

¹ Afgani'nin doğduğu yer, kimliği ve hangi mezhepten olduğu bugün bile tartışma konusudur. Bu makalemizde bu tartışmaların dışında durmaya çalışarak onun sadece şiir ve edebî yönlerine odaklanacağız.

taşıyan *el-'Urvetü'l-vüskâ* dergisini yayınlamaya başlamıştır. İlk sayısı 13 Mart 1884 yılında yayınlanmaya başlayan dergi sekiz ay sonra on sekizinci sayısı ile birlikte kapanmıştır (Afgani-Abduh, 1987: 27). Paris'teyken edebîyat çevreleri ile ilişkisini sürdüren Afgani, özellikle Ebu Nezzâre adıyla meşhur Jaymes Sanuvo ile tanışmasının ardından aynı adla yayınlanan Ebu Nezzâre dergisinde yazmaya başlamıştır. Söz konusu dergi hem Paris'te hem de Hindistan'da yayınlanmıştır. Mısır'da da yasak olmasına rağmen dağıtımı yapılmıştır. Ebu Nezzâre dergisinde kaleme aldığı düz yazılarında özellikle özgürlüğe vurgu yapan, köleliği eleştiren ve yönetici sınıfın görevlerini hatırlatan bir edebî üslup oluşturmuştu. Ona göre, Fransa'da edebîyat dâhil pek çok şey aristokrasinin tekelindeydi ve bu tekelin kırılması gerekiyordu (Mahzumî Paşa, 2010: 74-75). Bu dergide yayınladığı bir makalesinde edebîyat hakkında aşağıdaki şu sözleri sarf etmiştir:

“Edebîyat bazı insanların zannettiği gibi vakit geçirmek için okunan hikâyeler veya sohbetlerde anlatılan efsaneler ya da sanatlarına riayet edilerek düzülen manzumelerden ibaret değildir. Edebîyat, övgü veya yergide isabetli ifadelerin kullanıldığı mektuplar ya da makalelerden de ibaret değildir. Bunlardan hiçbirisi somut olarak edebîyatla bağlantılı değildir. Edebîyat, ancak herhangi bir ulusun adetlerini düzeltmek, duygularını eğitmek, doğruları göstermek, yanlışlıklardan kaçındırmak için kullanılan bir sanattır. Bu anlamda edebîyatçılar, halkların ahlaki siyasetini çizen insanlardır. Hatta onlar, halkın zirveye ulaşmasında kullanılan kanatlardır... Edebîyatçılar bazen kötü davranışları eleştiren, iyi davranışları öven hikâyeler, nükteler yazarlar. Bazen de düşünceleri uyaracak şerefli bir duygu havası estirecek ve halkı doğru yönde hareketlendirecek şiirler yazarlar. Edebîyatı bu şekilde değerlendirmek, eski Hindistan ve Arapları medeniyet zirvesine çıkarmada en büyük rolü oynamıştır. Akıl sahiplerinin gördüğü gibi, Avrupa'yı da bugünkü medeniyet seviyesine ulaştıran en büyük faktör edebîyat olmuştur. Bugün Müslüman şair ve edebîyatçılarındaki gördüğümüz durum bizi çok üzmektedir. Bunlar şiirlerini bazen övgü, bazen yergi şeklinde sıfatlar sayarak yazmaktadırlar. Roman ve hikâyeleri ise komedi, trajedi ve etkisinin ne olacağını düşünmeden aktardıkları tarihi olaylardan ibarettir. Onlardan ricamız, medeni ulusların edebîyatçıları veya en azından çağdaşlarının, edebîyatta izledikleri yolu izlemeleridir. Ancak bu takdirde onların edebî güçleri, akıcı lisanları ve zekâlarının İslam ümmetine faydası dokunabilir. Şiirlerinde durgun kafaları uyarıp donmuş benlikleri harekete geçirmeli ve Müslümanlarda kaybolmuş olan iyi değerlere tekrar can vermelidirler. Ümmetlerini diğer medeni ulusların konumlarına en azından yaklaştırmalıdır. Bu tip yeni bir edebîyat anlayışının başlangıcını Hindistan'da görmekteyiz. Allahtan sonunu hayırlı kılmasını niyaz ederiz...” (Afgani- Abduh, 1987: 452-453).

Afgani 1886 yılında Paris'ten ayrılarak Tahran'a dönmüş, oradan da Rusya'ya geçmiştir. Bir süre Rusya'da kaldıktan sonra tekrar İran'a dönmüş sonrada yaklaşık bir yıllığına Londra'ya gitmiştir. 1892'de tekrar İstanbul'a dönen Afgani bu defa Sultan Abdülhamit'in sevgi ve dostluğuyla karşılaşmıştır. Yıldız sarayında ağırlanan Afgani, Sultan'ı İttihat-ı İslam fikirleri ile etkilemiştir.² Aynı yıllarda Nişantaşı semtinde ikamet

² Şair Eşref, Cemaleddin Afgani'yi Sultan Abdulhamid'le yaptığı bu görüşmeden ötürü aşağıdaki şu beyitle hicvetmiştir:

“İçince sâye-i lûtf-ı hümayûnunda bir kahve
Cemâllullâhî seyr etti Cemâleddîn-i Afgani”

etmesi için Sultan tarafından kendisine bir konak tahsis edilmiştir. Konağı, aydın ve entelektüellerin uğrak yeri haline dönüşmüştür. İranlı ve Türk pek çok aydın ve şair tarafından ziyaret edilen Afgani, pek çoğunu fikirleri ile de etkilemiştir. 1897 yılında 59 yaşında iken İstanbul'da hayatını kaybeden Afgani, kendisinden geriye *Afganistan Tarihi* ve *Dehriyyūna Reddiye* adında iki eser bırakmıştır. Dehriyyūna Reddiye adlı eserinde Afgani tabiatçıları ve bu felsefeye inanan Ahmet Han'ı tenkit etmiştir. Ayrıca Democrates ve Darwin gibi filozofları da eleştirmiştir. Bunların dışında Muhammed el-Mahzumî'ye yazdırdığı hatıraları ile özellikle el-'Urvetü'l-vüskā ve Ebu Nezzāre adlı dergilerde kaleme aldığı makaleleri mevcuttur. Ondaki dil ve edebîyatın tesirini özetleyen en anlamlı sözler aşağıdaki kendisine ait şu sözleridir:

“...Arap dilinin, Arap ülkelerinin dışında yayılması meselesine gelince; bunda fatihlerin hiçbir dahli olmadığı gibi, onlar bunun için birtakım sebep ve vesilelere de sarılmamışlardır. Aksine asıl Arap dilinin sahip olduğu harikulade edebî unsurları, hikmetler, meseller ve mevzeler onu bu derece yaygın hale getirmiştir. Öyle ki İslam'dan önce Araplar, o cahillik ve mahza bedevilik ve her türlü medeniyetten uzak oluşlarına rağmen, sahip oldukları edebî üstünlük sayesinde –İran- Kısrası Enüşirvan gibi ulu krallar tarafından üstün bir mevkie konulurlardı. Dillerindeki edebî üstünlük ve dilden dile dolaşan, kalpleri mest eden hikmet parıltıları sayesinde hediyeler alır, Acemlerle –İranlılarla- ticaret yapıp zenginleşirlerdi. İşte bu şekilde, dillerinin akıcılığı ve edebîyat kuralları, o fitrî parlak Arap zekâsıyla uygunluk arz ederdi. Araplar arasında, örneğin Hars b. Kelde gibi hâkim bir tabip çıkınca, sahip olduğu edebîyat ve taşkın zekâ sayesinde medeniyet sahibi İran'ın en büyük üstadıyla aşık atar, boy ölçüşürdü. Bir kabileden ünlü bir şair çıkarsa, soysuz biri olsa dahi kabilesi onu yüceltir, edebîyatı ve şiiriyle haremimi koruduğunu varsaydığı için kendisine servet ve sürü vererek onu zengin ederdi. İslam medeniyeti ve devletlerinde ise edebîyatta üstün paye elde edip bu sayede vezirlik ve emirlik makamına ulaşanların sayısı az değildir. Halifeler ve hükümdarlardan hediyeler alarak zenginleşen edipler ise saymakla bitmez. Bunlar dil ve edebîyatın icra ettiği maddi tesirlerin bir kısmıdır. Manevi tesirine gelince, bu konuda dilin, birlik ve beraberliği sağlayan en büyük birleştirici unsurlardan olması ve milletin en büyük medar-ı iftiharını konumuna getirilmesi yeterlidir. Nice devletler gördük ki, başkaları tarafından egemenlikleri gasp edilmiş olduğu halde mahkûm olarak dillerini korumuşlar, fırsatları gözeterek bir zaman sonra tekrar ayağa kalkıp egemenliklerini geri almışlar ve kendi dillerini konuşanları onun çatısı altında bir araya getirmişlerdir. Burada ki asıl faktör, elbette ki her şeyden önce dildir. Eğer dillerini yitirmiş olsalardı mutlaka tarihlerini de yitirirler, şereflerini unuturlar ve Allah'ın dilediği bir zamana kadar esaret altında kalırlardı.” (Mahzumî Paşa, 2010: 74-75)

Yukarıda Arap dili ve edebîyatına yaklaşımı dışında Afgani'nin Hindistan'da Farsça basılmış olan “*Milli Birlik Felsefesi ve Dil Birliğinin Gerçek Mahiyeti*” adlı kitapçıkta hangi etnik kökenden olursa olsun, doğuda yaşayan ve gelişimini gerçekleştirmek isteyen her milletin, öncelikle kendini tanıması, soyuna ve köküne bağlanarak, diline ve dinine sahip çıkması gerekir şeklinde daha geniş değerlendirmeleri de olmuştur (Kurbanov, 2011: 43).

Mezkûr beyte binaen Eşref'in kendi notu ise şöyledir: “Meşhur Şeyh Cemaleddin-i Afgani'dir. Yıldız'da bâ-irade-i seniyye bir kahve içerek ihraz-ı rütbe-i şehadet etmiştir.” Geniş bilgi için bk. Şerife Çağın, Ömer Faruk Huyugüzel. *Eşref, Bütün Eserleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2006),153.

Dil ve edebîyat dışında Cemaleddin Afgani'yi, doğu ülkelerinde siyasi matbuat ve gazeteciliğin öncüsü olarak tanımlayan kimi yazarlara göre ise onun bu faaliyetleri aslında politik edebîyat sahasında da irdelenmesi gereken bir olgudur (M. Tabatabaî, 1378 hş.: 151). İşte bu olgudan hareketle kendisine ait şiirlerin irdelenmesini gerekli görüyoruz.

2. Şiirleri

2.1. Gazelleri

1866 yılının Muharrem ayında Tahran'dan Meşhed'e hareketi sırasında Şahrud iline vardığında aşağıdaki gazeli kaleme almıştır. Şair bu gazelini İran'dan Buhara'ya kaçarken yazmıştır aslında. İran'dan kaçıp bir an önce o sıralarda Buhara Hâkimi Nasrullah'ın (1826-1860) halefi Muzafferüddin'e (1860-1885) sığınmak istediğini bu şiirinde açıkça dile getirmektedir. Şiirde Turan'dan kasıt Osmanlı, Hazreti Sultan'dan kasıt ise Sultan Abdülhamid olması kuvvetle muhtemeldir zira Şair Buhara üzerinden Osmanlı'ya sığınmak istemektedir. Ayrıca şair bu gazeli Hafız Şirazi'nin aşağıdaki şu gazeline nazire yaparcasına söylemiştir:

دلَم از وحشت زندان سکندر بـگرفت رخت بریندم و تا ملک سلیمان بروم

“Yüreğim İskender'in zindan korkusuyla tutuklu kaldı, bohçamı toplayayım da Süleyman'ın mülküne gideyim”

نذر کردم گر از این غم به درآیم روزی تا در میکده شادان و غزل خوان بروم

“Adak adadım, şu kederden kurtulursam eğer bir gün, meyhane kapısına kadar gazel okuyarak, mutlulukla sevinçle gideyim” (Şirazi, 1382 hş.: 818).

Gazel I

عهد کردم گر از این ورطه غم جان ببرم یک سره سر به در درگه جانان ببرم

“Aht ettim ki şu gam tufanından sağ salim kurtulursam; doğruca cananın dergâh kapısına kendimi götürüyüm”

پای کوبان و غزل خوان به دو صد وجد و طرب خویشتن را به در دوست به قربان ببرم

“Raksederek, gazel okuyarak, yüzlerce vecd ve neşe ile dostun kapısında kurban edilmeye nefsimi götürüyüm”

سینه خویش کنم چاک گریزان و دوان عرض خود را به در آصف دوران ببرم

“Kaçar ayak, koşarcasına, sine-i nefsimi yararcasına, arzu halimi Asıf-ı devranın kapısına götürüyüm”

گر بخارا بروم کی رهم از بیـم هلاک نیم جانست خدا را که به آسـان ببرم

“Buhara'ya varır da helak olmanın korkusundan sıyrılırsam, kalan canımın yarısı Allah'ındır artık, kolayca götürüyüm”

گرچه ره پر خطر و منزیل و مقصود بعید جان از این بادیه با همت نیکـان ببرم

“Gerçi yol tehlikeli, menzil ve maksat uzundur, ben bu çöllerden iyilerin himmeti ile geçeyim”

سوخت جان ونیم از دیو و دد ایـرانی رخت بر بندم از (ین) ملک و به توران ببرم

“Yandı gönlüm, ben şu yurtıcı, şeytani İranlılardan değilim, bohçamı alayım da şu memleketten Turan’a³ götürüyüm”

بروم خسته و رنجور و فکار و غمگین داد با تختگه حضرت سلطــــان بېرم

“Gideyim buralardan, gönlü yaralı, yorgun ve kederli, adalet talebimi o Hazreti Sultan’a götürüyüm”

گر نه سلطان بدهد داد دل غمگینم شکوه این دل صد پاره به یزدان بېرم

“Kederli yüreğimin talebini karşılamaz ise Sultan; şu paralanmış kalbimdeki şikâyeti, o Hazreti Hakk’a götürüyüm” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş.: 81, Emir Erduş, 1384 hş.: 470).

Yine aynı şehirde ikinci bir gazel daha söylemiş ve onu da kaleme almıştır. Aşkın felsefesine dair söylediği söz konusu bu gazelde de Buhara’ya sığınmak istediğini belirtmiştir. Şair bu gazelinde benimsemiş olduğu davaya âşık olduğunu dillendirmektedir. Aşağıdaki gazelde aklın ve aşkın ezeli kavgasına da vurgu yapan şair, şiirini klasik Fars şiiri üslubundan “Sebk-i Horasâni” ile söylemiştir.

Gazel II

عشق بوزید که عشق عاقبت رهبر هر پیر و جوان می شود

“Aşka tutunun zira aşk, nihayetinde her gencin ve yaşlının rehberi olur”

عاشق از این پرده غبرا دوان تا به جنان دست زنان؛ می شود

“Aşık şu dünya denen perdeden cennete varana dek koşar, el ayak çırpar”

عشق چو غالب شود اندر مزاج راز نهانیت عیان می شود

“Mizacında kişinin aşk galebe çalarsa, nihayetin sırrı (da) ayân olur”

عشق چو بر کرد سر از خانها عقل سراسیمه نهان می شود

“Aşk başını evden dışarı çıkarırsa, akıl endişeyle saklanacak yer arar”

عشق کند جلوه به هر صورتی گاه جسد گاه روان می شود

“Aşk hangi surete girecek olsa, o suret kâh ceset kâh revan olur”

هست نهان عشق به هر ذره ای زان همه دم در جولان می شود

“Her zerrede aşkın varlığı gizlidir, o sebepledir ki her dem coşmaktadır, dönüp durmaktadır”

زمزمه عشق چو بر جان رسد جان بر تن اندر هیجان می شود

“Ruhun kulağına aşk üflenecek olursa, bedendeki ruh heyecana gelir”

صخره اگر بشنود این زمزمه جزو به جوش همه جان می شود

“Aşkın lafını taş duyarsa eğer, taş canlanır, hayat bulur”

آتش عشق ار فتاد ادر خیال رقص کنان در سیران می شود

“Aşkın ateşi hayallere girerse, raks ederek seyranlara durur”⁵

³ Şair buradaki “Turan” kelimesi ile her ne kadar Orta Asya bölgesini kastetmişse de; Rusya üzerinden Osmanlı’ya varmak istediği göz önüne alındığında bu kelime ile bir anlamda Osmanlıyı işaret ettiği söylenebilir. Ayrıca söz konusu beyitin devamındaki “Hazreti Sultan” ifadesi ile de Sultan II. Abdülhamid’e göndermede bulunmuştur.

⁴ Zenan kelimesi cennet kadınlarını (hurileri) hatırlattığı için beyitte iham sanatı vardır.

سوزش عشق آید اندر نهان   شورش عشاق از آن می شود
 “Aşkın acısı gizlenince, âşıkların kıvranışı da ortaya çıkar”

شورش من ز عشق نهانی بود   زان همه دم در غلیان می شود
 “Benim de kıvranışım gizli aşktandır, bu yüzden her daim devinmekteyim”

پشه اگر عشق بورزد دمی   همچو ییکی پیل دمان می شود
 “Sinek eğer âşık olursa bir anlığına, fil gibi büyük bir başı olur”

عشق بخارا کشدم سو به سو   جانم از آن در طیران می شود
 “Her tarafta Buhara'nın aşkını yaşamaktayım, o sebeptendir ki ruhum kanatlanıp uçmak istemektedir”

تختگاه عشق بود آن دیار   عشق از آن سوی وزان می شود
 “Aşkın payitahtıdır o diyar, aşk o taraftan esmektedir”

گر به بخارا بروم کی رهم   این مرض آخر یرقان می شود
 “Buhara'ya gidip kurtulmak istiyorum, yoksa bu hastalık, sarılık olur”

گر روم از درد غم آسوده ام   ورنه همین خفقان می شود
 “Gider isem şayet, kederin derdinden kurtulurum, yoksa daha fazla kan kusarım”

هر که دمی سوی بخارا گذشت   تا به ابد دل نگران می شود
 “Kim ki bir an Buhara canibinden geçerse, kıyamete dek gönlü endişe ile dolar”

هر که بود پیشه او عاشقی   خوش دل از اینجا به جانان می شود
 “Her kimin rehberi aşk/aşık ise, buradan canana gönlü hoş gider” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 81-82)

2.2. Rubaileri

Mezkûr belgeler içerisinde şaire ait lirik-didaktik muhtevaya sahip aşağıdaki üç rubai mevcuttur. Her üç rubai de sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır. Muhteva ve form açısından ise klasik Fars edebiyatının önemli şairlerinden Hilâlî-i Çağatâyî'nin (ö.1530) rubailerini andırmaktadır.

Rubai I

ای یار پری چهره من در تو وفا نیست   ما را ز تو زین بیش دگر تاب جفا نیست
 این حب تو دائم که کشد عاقبتم زار   دردی است محبت که درو هیچ شفا نیست

“Ey peri yüzlü yârim, sende vefa yok,

Benim de artık cefalarına katlanacak gücüm yok,

Biliyorum bu sevgin sonunda beni zarı zarı edecek

⁵ Beytin birinci mısrası Mevlana'nın Neynâme'de dillendirdiği;

آتش عشق است کاندن نی فتاد   جشوش عشق است کاندن می فتاد

“Aşkın ateşidir neye düşen, aşkın hararetidir meye düşen” mealindeki beyitlerine bir nazire şeklinde söylenmiştir. Bk. Celâleddin Muhammed Belhî, *Mesnevi-i Ma'nevî*, Haz. M. Ali Muvahhid, (Tahran: Hermes, 1396 hş.) 3.

Bu bir muhabbet derdidir ki asla şifası yok” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş.: 81).

Rubai II

یار نگاری من از چهره بر افکنده نقاب   مه (و) خورشید شد از پرتو روشن به حجاب
پای کوبان و غزل(خوان) چو به بازار آمد   ای بسا عاشق دل داده که شد مست خراب

“Sevgili yarım yüzünden hicabı attı,

Güneş ve ay, o aydınlık yüzün nurundan, hicaba büründü

Raks ederek, gazel okuyarak pazara geldiğinde,

Gönlünü kaptırmiş nice âşık, mest düştü, harap oldu” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş.: 81).

Rubai III

چند باشی مبتلای خویشتن   آفت جان و بـلای خویشتن
جهد کن زین بندگی آزاد شو   تا که خود باشی خدای خویشتن

“Daha ne kadar kendinin/nefsinin mübtelası olacaksın?

Nefsine bela, ruhuna afet olacaksın?

Himmat et, şu kölelikten kurtul artık,

Kurtulup kendin ol(acak), kendi sahibin ol(acaksın)!” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş.: 86)

2.3. Arapça Şiirleri

Afgani'nin Arapça şiirleri genelde dağınık veya eksik kaside/övgü şiirlerinden oluşur. Bunların eksik oluşu şüphesiz değerlendirme ve çıkarımları da eksik bırakmakta, kasidenin kim için söylendiğini tespit edilmesini güçleştirmektedir. Muhtevasından makam ve mertebe sahibi birilerini övdüğü anlaşılan söz konusu şiirler ve tercümeleri aşağıdaki şekildedir:⁶

بیانک سحر و شعرک حکماً   کلامک در و عملک نافع

“Beyanın sihir, şiirin hikmettir, kelamın inci, amelin tesirlidir”

کتابک بحر و قولک جوهر   و امرک حکم و سیفک قاطع

“Kitabın derya gibidir, sözlerin cevher, işlerinde hikmet var, kılıcın keskindir”

بلغت نهايات العلی فی القبائل   و فزت لغایات النهی و الفضائل

“Kabileler arasında yüceliğin zirvesine, aklın ve faziletin ise doruğuna ulaştın”

و اعطاک تاج الفخر رب البریة   و اوهب فضلاً مثل فضل الاوائل

“Yeryüzünün Rabbi, iftihar tacını sana verdi, sende eslaf⁷ gibi nice fazilete ulaştın”

رادنک فضل و تاجک غرة   عبائک فخر و حکمک نافذ

“Yenlerinde fazilet, tacında parlaklık var, abanda övünç, hükümlerinde kesinlik var”

و کفک جواد و عزمک ثابت   و عقلک دراک و فکرک حانذ

“Elin açıktır senin, kararların ise sabit, aklın keskin, fikrin ise kuşatıcıdır”

⁶ Bu şiirler Afgani'nin kişisel defterinden alındığı için kendisine aittir diyoruz. Ancak hemen belirtmeliyiz ki başka herhangi bir kaynaktan izine rastlayamadığımız bu şiirlerin Afgani'ye hitaben başkaları tarafından da kaleme alınmış olma ihtimali de vardır.

⁷ Ata, ecdad, geçmişler.

تخلقت بالخلق العظيم المكرم و توجت بالعلم الجليل و بالفضل

“Mükerrem büyük bir ahlakla ahlaklandın, ilim tacını giyerek faziletle taçlandın”

فانت احق الناس قدراً و مرتبةً لشغل الامارة و الحكم بالعدل

“Sen, insanlar arasında yönetim ve adaletle hükmetmek için en kıymetli mertebeyi hak edensin!” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 86)

2.4. Tek Beyitleri

الا ای دولت طالع که قدر وقت میدانی گوا را بادت این عشرت که داری روزگار خوش

“Ey vaktin kıymetini bilen talihli, şu mutlu günlere sahip olduğun işret sana hoş helal olsun!”

هردم از روی تو نقشی زدم راه خیال با که گویم که در این پرده چه می بینم

“Her dem yüzünün resmini bir hayale çiziyorum, şu perde de neler gördüğümü kime anlatabilirim ki?” (Mehdevî ve Efşar, 1342 hş: 86)

باده مردم چه مستی بخشدت مست باید شد به چه ام خویشتن

“Elin badesi ne mestlik katar ki sana, kendi kadehinle mest olman lazım” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş.: 87)

2.5. Rüşdü Paşayı Metheden Kasidesi

Bu kasidenin başlığı; “Dâhiliye Nâzırı Hazreti Rüşdü Paşa Efendinin Medhi Husûsundadır” diye atılmıştır. 27 Şubat 1869’da Hazine-i Hassa Nâzırlığı kendinde kalmak suretiyle yeni kurulan Dâhiliye Nazırlığına getirilmiş Şirvanizâde Mehmed Rüşdü Paşa’ya (1828-1874) hitaben söylenmiştir.⁸ Afgani bu kasideyi 15 Nisan 1870 yılında Darphane Birinci Mümeyyizi Hacı Vehbi Bey’in evinde kaleme almıştır. Bu kaside de Afgani’nin “Rumi” mahlasını kullandığı görülmektedir. Aynı şekilde Osmanlı topraklarında kaleme almış olduğundan “tatlı dilli Rumiler” tabiri ile de Türklere göndermeler vardır. Kasidenin içeriğinden, Afgani’nin İstanbul’daki zorunlu iskân günlerinde sıkıntılar yaşadığı ve söz konusu bu kaside ile kendisine yardım edecek birilerini aradığı söylenebilir. Mef’ulû failât mefai’lû failât vezin ile muzar’ı kalıbında söylenmiş söz konusu kaside ve çevirisi aşağıdaki şekildedir (Mehdevî-Efşar, 1342: 86):

بختم ز سر برفت و نگار از کنار هم تا بم دگر نماند و نه صبر و قرار هم

“Bahtum beni terk etti, sevgilim de hâkeza, takatim kalmadı artık, sabr-ı istikrarım hâkeza”

از صبح تا به شام و ز شب تا دم سحر با چرخ در ستیز و با روزگار هم

“Sabahtan akşama, akşamdan sabaha, felek ile cedelleşir oldum, kaderimle hâkeza”

گردید در مذاق من از صبر تلخ تر شیرین لبان روم و می خوشگوار هم

“Mizacım sabretmekten pek bir acıya döndü, tatlı dilli Rumiler ile lezzetli meyler hâkeza”

کو مونس که شرح دهم ز آنچه می کشم از دهر دون و زین فلک کج مدار هم

⁸ Şirvanizâde Mehmed Rüşdü Paşa’nın hayatı için bk. M. Ali Beyhan, “Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 209-210.

“Nerede, ne çektiğimi dinleyecek o dost, hani nerede? Şu alçak dünyadan, bu yalancı felekten (şikâyeti) hâkeza”

کردم جدا به کج روی و کینه پروری از دوستان جانی و ملک و دیار هم

“El çekip ayrıldım, kinden, ikiyüzlülükten, yakın dostlarımdan (ve) mülk-i diyarımdan hâkeza”

باب فرح بروی من خسته بسته شد روز و شبیم به آه شد و انتظار هم

“Kurtuluş kapısı ben yaralının yüzüne kapandı artık, gecem gündüzüm âh oldu, bekleyişim hâkeza”

جانم ز می تهی شد و بزمم ز چنگ و رود کاخم ز ساقیان و بت غمگسار هم

“Ruhum meye doydu artık, bezmim çenge, ırmağa, âhım da sâkilere, keder dostlarına hâkeza”

آخربترس ای فلک کج رو از خدا و ز عدل و داد حضرت دولت مدار هم

“Kork artık Allah'tan ey ikiyüzlü felek! Hazret-i devlet medârın adl ü adaletinden hâkeza”

آنکس که بر گزید خدایش برای خویش و ز بهر نظم ملک خداوند گار هم

“*(Kork)* Allah'ın kendi için seçtiği o seçkin kulundan, mülk-i Hüdevendigârın nazm-ı için seçilmiştir o hâkeza”

آن گـوهر محیط هنر پروری و داد و آن آفتاب برج جلال و وقار هم

“Adalet ve hünerperver toprağın cevheridir o, vakâr ve celâl burcunun güneşidir hâkeza”

بحر علوم و کـان خرد معدن و داد غوث امم غیاث ذوی الاقتدار هم

“İlimler deryasıdır, adalet ve aklın madenidir, gavs-ı ümmet⁹, giyas-ı zül-iktidardır hâkeza”

در منهج رشاد و طریق سداد و عدل مقبول خاص و پادشه و کردار هم

“Minhecü'l-Reşad, adl ü tarikat-ı seddâd'dır,¹⁰ makbulüdür padişahın, cemiyetin hâkeza”

رشدی ورا لقب ز خداوندگـار شد بادا سعادتش ز یمین و یسار هم

“Rüşdü ona Padişahın verdiği bir lakaptır, sağından da solundan da, saadetli olsun hâkeza”

ای آسمان فیض و سخا و سحاب جود برخاک رشحه ای ز عطوفت بیار هم

“Ey feyzi gök, cömertliği bulut gibi olan, şu toprağa bir damla muhabbet yağdır hâkeza”

نرات را وجود چو از بحر جود تست از روی لطف چشم ز من برمدار هم

⁹ Ümmetin yardımcısı, “gavs”, yardım demek, “giyas” ise ismi fail olup yardımcı olan anlamına gelir. Rüşdü Paşa'nın Halidiye tarikatına mensubiyetine binaen böyle bir ifadeyi tercih etmiş olması muhtemeldir zira Halidi tarikatındaki silsile-yi meşayih'e “gavs” diye hitap edilir, gavs-i ekber, gavs-i sâni vb.

¹⁰ Dosdoğru yolda giden, doğru ve adil bir insandır, demek istiyor. Doğruluk anlamına gelen Reşad, kelimesi ile Rüşdü Paşa'ya da gönderme vardır.

“Her zerre senin derya gibi kereminden vücûd bulur, lütfun ile gözünü benden alma hâkeza”

رومی درین ولا به تولای حضرتت دارد امید عز و دگر افتخار هم

“Rumî bu vilayette Hazretinin (Padişahının) sevgisine umut bağlamıştır, izzet ve iftiharına da hâkeza” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 87).

2.6. Diğer Şiirleri

Aşağıdaki dörtlüğü mesnevi kalıbında söylemiştir:

به بند زلف تو ای مه چنان گرفتارم که تا به حشر بندت مرا خلاصی نیست

“Ey ay (yüzlü yârim), senin zülfüne öyle bir tutulmuşum ki kıyamete dek bu bentten kurtulamam artık”

سر نیاز من و آستان پیر مغان که در جهان جز اینم دگر مناصی نیست

“Şu dünyada tek kurtuluşum bir başım bir de Pir-i Muğânın¹¹ dergâhıdır, gayrı da kurtuluşum yoktur artık” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 85)

1851 yılında Kilkita’da basılan dört ciltlik *Müntehiü’l-Adâb* adlı eserin birinci cildinin birinci sayfasında aşağıdaki beyitler yer alır. Efşar’a göre bu beyitler Afgani’nin kaleminden çıkmıştır. Ancak bu beyitlerin haşiyede yazıldığını dile getirmiş olan Efşar’ın bu iddiasına temkinle yaklaşmakta fayda vardır. Zira beyitlerin karinelerden ona ait olamayacağı da anlaşılmaktadır. Mesela Birinci beytin birinci mısramında “*Cemaleddin Murad*” kelimesi bu karinelerden bir tanesidir:

ای جمال الدین مراد پاک بین آفرین بر جانت از جان آفرین

“Ey pür-û pak bakışlı Cemâleddin-i Murad, ruhu var edenden ruhuna aferinler olsun”

ای میهن دارای فضل و معرفت وی بهین دریای جود و مکرمت

“Ey fazilet ve marifetin tabî, kerem ve ihsan deryasının gözdesi”

ای جهان عزت و اقبال حال ای خزانه رافت و کمان کمال

“Ey izzetin dünyası, anın ikbali, kemalin madeni, sevginin hazinesi”

ای ز بودت بود هر نابود بود هستی ات بر هستی گیتی فرود

“Ey varlığı ile her yokluğa varlık olan, varlığı ile kâinata varlık katan”,

ای جهان را جان و ایمان و صفا ای به یاران یار مولابر سما

“Ey dünyaya ruh, iman ve sefa, dostlara gökte sahib-i dost olan!” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 18)

20 Mayıs 1872 tarihli ve başında “Robert College (Constantionple)” yazılmış bir başka notta ise aşağıdaki beyitler giriş mahiyetinde söylenmiştir:

ای ضیاء الحق جمال الدین راد اوستادان صفا را استاد

“Ey Hakk’ın parıltısı cömert Cemâleddin, sefa üstatlarının üstadı Cemâleddin”

گر نبودى خلقها تنگ و نحیف گر نبودى خلقها سست و ضعیف

¹¹ Birinci anlamı mecusi büyüğüdür. Tasavvuf edebiyatında ise tarikat piri veya meyhaneci anlamlarına gelir. Hafız Şirazi’nin gazellerinde kullandığı kilit kavramlardan birisidir. Bk. *Hafız Dîvânı*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, (İstanbul: T.İ.B. Yayınları), 2017

“Sen olmazsan, Hûlk-i (âdem) nahif ve çaresiz kalırdı, sen olmazsan, halklar gevşek ve zayıf kalırdı”

در مدیحت داد معنی دادمی   غیر این منطق لبی گشادمی

“Senin medhinden gayrı ne mana verebilirim ki? Bu düşünceden başka ağzımı neye açabilirim ki? (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 20)

3. Sâkinâmesi

Cemaleddin Afgani'nin 1866 yılının Sefer ayında Meşhet'te Hafız Şirazi'nin sakinâmesine nazire yaparcasına; feû'lün feû'lün feû'lün feû'l vezni ve mutakârib bahir ile mesnevi kalıbında kaleme aldığı bu sâkinâme, toplam doksan beyitlik olup, onun felsefî, tasavvufî ve ahlaki düşüncelerini içermektedir. Nitekim Farsça sâkinâmeler, Arapçadaki hamriyatlardan farklı olarak sadece bezm û terap ve şarap meclislerine odaklanmaz, bunların yanında felsefî, ahlaki ve irfani öğütler de içerir (Karaismailoğlu, 2009: 36: 14-15). Afgani'nin sâkinamesi de Farsça sâkinâmelerin bütün özelliklerine haizdir. Onun sâkinâmesinde de; şarap ilâhî aşkı, sarhoşluk vecd halini temsil eder. Sarhoşluk haliyle birlikte varlık meselesi işlenmiştir. Meyhâne ihtiraslardan uzak aşk ve şevk dolu bir mekandır, aşkın şarabını sunan ve mutlak feyiz veren sâki ise meyhânenin mürşid-i kâmilidir. Afgani, bu sâkinâmede, sâkinâmelerin genel özellikleri dışında rumuz diliyle de yaşadığı sıkıntılardan da bahsetmektedir ve insanoğlunu maddî âlemin sıkıntılarından kurtaran şarapla tekrar hayat bulduğunu dile getirmektedir. Onu ebedî varlık makamına ulaştıran yegane şey aşktır. Benzer sâkinâmelerde de görülebilen kişi övgüsü onun sâkinâmesinde asla söz konusu değildir. Övülen tek kişi sevgilidir. O bu sâkinâmede klasik edebî imgelerini de ustalıklı kullanmıştır. Ayrıca sâkinâmede geçen diğer kavram ve motiflerin hemen hepsinde görünen anlamları dışında tasavvufî ve felsefî anlamlarda yüklemiştir. Def, çeng, tar, tanbur ve ergânun gibi musiki aletlerini mecazi anlamlarıyla birlikte kullanan şair, bunları hicaz, hüseyîni, gah ve iraki gibi musiki makamlarının hakiki anlamlarıyla harmanlamış ve musiki alanındaki derin bilgisini göstermiştir. Ayrıca benzer sâkinâmelerde eşine az rastlanır bir şekilde Cemşid, Darab, Feridun vb. mitolojik karakterleri kinayeli şekilde kullanıp bu mitolojik karakter ve unsurları, hasret, pişmanlık ve umutsuzluk duyguları ile ifade etmiştir. Sâkinâmenin dilinden ve genel dokusundan şairin bir arayış içerisinde olduğu ve ruhsal bir huzuru arzuladığı söylenebilir:

مغنی بیا لحن نو ساز کن   ز نو داستان خوش آغاز کن

“Müğnî gel (ve) yeni bir şarkı söyle, yeniden hoş bir hikâyeye başla”

بگو سرهای جهان کهن   بیان کن رموز نهان و علن

“Kadim dünyanın sırlarını ifşa et, açık-gizli rumuzları beyan et”

ز آغاز و انجام برگو نخست   رموز عیان و نهان گو درست

“İlkin, başlangıçtan ve sondan söz et, açık ve gizli rumuzları dosdoğru dillendir”

بیا آهنگ خوش سرهستی سرای   به قانون نگو اندرین درد رای

“Varlık âleminin sırrını hoş bir ahenkle (çal), yeni bir nizam ile rey'inin derdini söyle”

الا چند در پرده مانی نهان   بیا بادف و چنگ برگو عیان

“Ne zamana dek perdenin gerisinde saklı kalacaksın? Gel, def ile çeng ile ayan et (artık)”

ز بیاالا و پستی ز ظلمت ز نور   ز روز ازل تا به یوم نشور

“Altan ve üstten, karanlık ve nurdan, ezel gününden kıyamet gününe”

بیگانگی به تار و به تنبور فاش بیگان کن الا چند از این ارتعاش

“Hepsini tek tek tar(ın)la, tambur(un)la açıkla, beyana dur (artık) ne zamana dek bu tınılar”

بیگانگی کن از عشق و ز عاشقی بیگوش شری از شوق و ز شانقی

“Aşktan, âşıklıktan dem vur, şevkten, şâiklikten bir şerh buyur”

که عاشق که معشوق عشق از چه خواست جهان از چه شد و از چه اکنون به پاست

“Âşık, aşkın maşukundan ne istedi söyle, dünya neden oluştu ve neden hala ayakta, söyle!”

گه از پست آغاز و گه از علاء ز غبراء بیگوش نکته ها در سماء

“Kâh pestten başla kâh üstten, kâh yerden bahset kâh gökteki nüktelerden”

بیگوش شمه ای از نفوس و عقول بیگانگی که مدهوش گردد غفول

“Bir zerre anlat o nefislerden, o akıllardan, öyle beyan buyur ki gafıl (duyunca) bayılsın”

بوحدت چو آی چنان گوسخن کسه نشنیده باشد کس اندر زمن

“Vahdete geldiğinde öyle bir konuş ki kimse (daha önce) benden öyle bir söz duymamış olsun”

...تاری از زلف تار پس آن گه بگوش وحدت به تار

“Saç telinden bir tel ile... işte o an söyle vahdet sırrını tarın ile”¹²

بیگوش ساقی آن آتشین آب را بیگوش ساغر بریز آن می ناب را

“Ver sâki o ateşli sudan ver, o katıksız şarabı kadehe dök”

شراب کسه همن ده که پژمرده ام از ایمن دیر فانی دل افسرده ام

“Köhne şaraptan ver ki pejmürde olmuşum ben, şu fani dünyadan bunalmışım ben”

بیگوش باده چندان که مستم کنی زخود بیخود و می پرستم کنی

“O badeden ver bana, mest eyle beni, beni benden götür, mey-perest kıl beni”

چو بخشیم ز آن تلخ شیرین مذاق کشم رخت از این ورطه تا هفت طاق

“O mizacı tatlı acıdan¹³ bağışlarsan eğer, şu girdaptan bohçamı alır ta yedi göğe taşınırım”

چو مستم کنی ساز هو هو کنم چو دیوانه آغوش از کو کو کنم

“Mest edersen beni, sazımı konuşururum, deliler gibi nerede, nerede¹⁴ diye bağırırım”

¹² Beytin orijinalinde yer alan üç “tar” kelimesi arasında cinas sanatı kullanılmıştır. Ayrıca beytin orijinali eksik olup bu eksiklik üç nokta ile belirtilmiştir.

¹³ Mizacı tatlı şeyden kasıt şaraptır. Hafız Şirazi de şarabı benzer şekilde şöyle nitelemiştir:

آن تلخ وش که صوفی ام الخبائث خواند اشهی لنا و احلی من قبلته العذرا

“Zahidin “kötülüklerin aslı” dediği o mizacı tatlı [şey] yok mu...Bana genç kızların öpücüğünden daha hoş gelir” Bk. Hafız Şirazi, Şah-ı Nebat-ı Hafız, Haz. M. Rıza Berziger Halikî, (Tahran: Züvvar, 1382 hş.) 13.

- بیان ســـــازم اسرار بالا و پست   بـــــگویم رموز نھان هر چه هست
- “Aşağının da yukarının da sırlarını ifşa ederim, gizli rumuzlardan ne varsa ilan ederim”
- هم سر وحدت بـــــگویم عیان   کـــــه مدهوش گردد عقول جهان
- “Hem, vahdetin sırrını söylerim açıkça, dahi dünyanın akıl ehlini kendinden geçiririm”
- ز اعیان و صورت ز هر گـــــون فنون   بیـــــان سازمت فاش با ارغنون
- “Ergânun¹⁵ ile ayan-ı ve sureti ve her türlü fenni beyan ederim sana”
- اگر چرخ با ما شود در ستیز   برو جرعه ای بـــــاده تلخ ریز
- “Eğer felek bizimle cedelleşirse, sen de git, o acı şaraptan bir damla dök”
- شود بیهوش رفـــــته اندر خممار   از آن پس و گر ماند او بـــــرقرار
- “Bayılır, mest olur o da ve artık (cedelleşecek) takati kalmaz”
- چه باک اربود گیتی از ما به تنگ   که افضل جودش به ما هست تنگ
- “Dünya bizden usanırrsa usansın, korkma! Onun iyiliği de keremi de (asıl) bizi usandırır”
- مرا می ده ای ســـــاقی نیک رو   به می نـــــامم از لوح هستی بشو
- “Sen bana mey ver ey güzel yüzlü sâki, adımı katıksız meyınle varlık levhasından sil, at”
- ز جمشید و داراب بجز نـــــام نیست   در این دیـــــر جز تلخیت کـــــام نیست
- “Cemşid ile Darab'tan¹⁶ (geriye) isim kaldı sadece, şu dünya denen harabede acıdan gayrı tat mı var?”
- مده جز طرب ره در اندیشه ات   بجز می پرستی مـــــکن پیشه ات
- “Düşüncene zevkten gayrısına yol verme, mey-perestlikten gayrı bir hedef edinme”
- نـــــگاری به دست آر سیمین بدن   غزـــــلخوان و خندان و شیـــــرین سخن
- “Gazel okuyan, gülen, tatlı dilli, gümüş tenli bir sevgili edin”
- دگر جامی از می دگر چنگ و تـــــار   دگر گلبنی و لب جویدبـــــار
- “Bir de mey dolu kadeh, ceng ile tar ve gül destesi ile bir dere kenarı (bul)”
- گـــــهی دست بر تار و گه زلف یار   گـــــهی مست مست و گـــــهی هوشیار
- “Kâh elini tara götür, kâh yârin zülfüne, kâh mest-i mest ol kâh ayıl”
- بـــــه من نیز از آن تلخ یاقوت فام   خدا را تو جـــــامی بده ای همام
- “Ve bana da o yakuti acıdan¹⁷ bir kadeh ver ey yüce insan”
- می ام ده که اندوه یـــــاران پار   ر بوده است صبر و تـــــوان و قرار

¹⁴ Beyitteki “nerede” kelimesi tasavvuftaki ilahi arayışı ifade eder.

¹⁵ Bir tür üfleli çalgı.

¹⁶ Cemşid ve Darab İslam öncesi dönem Acem padişahlarıdır. Tarihi ve mitolojik yönleri bulunur. Bk. Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâfi*, Haz. Derya Örs, Mürsel Öztürk, (İstanbul: TDKY), 153

¹⁷ Yakut kırmızı rengi ifade ettiğinden benzetme yönü ile şarap kastedilir.

“Mey ver bana zira geçen yılki dostların acısı benden sabrımı, takatimi ve istikrarı mı alıp götürdü”

چو می نوشم آسایم از هـر غمی شوم بیهوش و فـارغ از عالمی

“Mey içince her türlü kederden kurtulurum, mest olur koca âlemden sıyrılırım”

ز می می توان راه بـالا سپرد به می می توان ظلمت از دل سترد

“Mey ile göğe yol alınır, mey ile gönlün karanlığı yarılr”

ز می می توان کـرد خرق حجب که حـاجت نباشد به جمع کتب

“Hem hicaplar mey ile yakılır, mey ile kitaplara da hacet kalmaz”¹⁸

ز می احمد افلاک را کـرده طی به اسرار عـلوی ز می برده پی

“Ahmed göğü mey ile aştı, göğün sırlarına mey ile ulaştı”

دل آهنگ دیـوانگی ساز کرد ز نـو نـاله و گریه آغاز کرد

“Gönül, divaneliği arzuladı, tekrar ağlamaya inlemeye başladı”

بیـیاد آمدش نجد و یاران نجد چـو آن اشتر مست آمد به وجد

“Aklına gelince Necd ile Necdli dostlar¹⁹, o deve de mest olup vecde geldi”

خدا را عـنان دل از دست شد دگر بـاره شیدا و سرمست شد

“Gönül yularını kaybetti vallahi, bir kez daha âşık olup mest düştü”

گـه آهنگ بطحا کند گه عراق کشد نـاله سوزناک از فراق

“Kâh putlara yol aldı kâh Bağdat’a, ayrılıktan acı acı inledi durdu”

گهی چون شتر ساز عـف عـف کند چو دیـوانگان افتد و کف کند

“İşte (Âşıkta) tıpkı deve gibi bazen üf eder inl(er) bazen deliler gibi köpürür, ke[y]f eder”²⁰

بـه ساقی بگو کی فدای تو جان عـلاج چنین دل به می می توان

“Sâki’ye de ki: ey canımın yoluna feda olduğu, böylesine (yanık) bir gönlün dermanı ancak meydir”

مـرا آنقدر باده در حلق ریز کـه بیخود فتم تا دم رستخیز

“Boğazımdan aşağıya o kadar mey dök ki; kıyamete kadar kendime gelmeyeyim”

¹⁸ Tasavvuf edebiyatında ders, kitap ve medrese, Hakka kavuşmanın önündeki engeller olarak görülür dolayısıyla şairin burada şarabı kitaba tercih etmesi sâkinâmedeki diyalektik mantığa verilebilecek en güzel örneklerden birisidir.

¹⁹ Necd ve Necdli dostlardan kasıt Hz. Peygamber ve sahabeleridir. Bu ifade ayrıca cahiliye dönemi Arap kabile şiirleri veya kasideleri içinde kullanılmış olup Arap Edebîyatında Necd (Arap Yarımadası) Mektebi olarak adlandırılmıştır. Necd kasidelerinde çöl unsurları ile birlikte deve, şarap, at gibi unsurlar övüldükten sonra sevgiliden bahsedilir. Benzer bir beyit Şeyh Bahâî’nin *Nan û Helva* adlı mesnevisinde de aşağıdaki şekilde geçmektedir:

بازگو از نجد و از یاران نجد
تا در و دیوار را آری به وجد

“Necd’ten ve Necdli yarenlerden söz et de kapıyı, duvarı/etrafını vecde getir.” Geniş bilgi için bk. Ali Mustefevi, *Risaleyi Manzum-i Nan û Helva-yi Şeyh Bahâî*, (Tahran: ts), 4.

²⁰ Köpürmek ile ke[y]f etmek yani zevk almak ile ağızda oluşan köpürme arasında iham sanatı kullanılmıştır. Aynı zamanda devenin zevk hali ile ağzının köpürmesine de gönderme vardır.

- کشم رخت ازین سر به ملک عدم   چو آنجا رسم طبل مستی ز نم
 “Bu diyardan yokluğa taşınayım, oraya varınca mestlik davulunu çalayım”
- ز نم در عدم کوس شاهنشهی   به بند اندر آرم زمه تا سهی
 “Şehinşahlık kösünü döveyim orada, en küçüğünden en büyüğüne herkesi esir edeyim”
- جهاونی بسوزانم ای محتشم   بدین لوح مستی قلم در کشم
 “Koca bir dünyayı ateşe vereyim ey görkem sahibi! Mestlik levhasına kalem çekeyim”²¹
- بده ساقی آن راحت روح را   بده ساقی آن گنج مفتوح را
 “Ey sâki! O ruhu rahatlatan şeyden, o hazinelerin kilidi olandan ver!”
- میم ده به آواز چنگ و رباب   به می وارهام ازین پیچ و تاب
 “Çengin ve rebabın sesi ile mey ver bana, mey ile kurtar beni kıvranıslardan”
- دو جامی از آن باده سالخورد   که در بر اصل بودش کسی پی نبرد
 “İki kadeh o yıllanmış meyden ver, kimsenin künhüine eremediği o şeyden ver”
- به من ده که بس زار و افتاده ام   دل افکار و مستسقی باده ام
 “Ver bana ondan zira yeterince düştüm, kederliyim artık, gönlüm yararlıdır, mey müptelasıyım ben”
- اگر حاجتم را نسازی روا   به کوی سبو کش برم التجا
 “Bil ki hacetime deva olmaz isen, meyhaneler sokağına iltica ederim”
- به میخانه آیم کم صد فغان   ز نم دست بر دامان این و آن
 “Meyhaneye gelir yüz fiğan ederim, onun bunun eteğine sarılırım”
- گهی ناله و گاه زاری کنم   گهی دست حسرت بر سر ز نم
 “Bazen ağlar, bazen inlerim, bazen hasret ile başımı döverim”
- خدا را به من ساقیا باده ده   دو صد جام زرینم آماده ده
 “Ya sâki! Ne olur bana şarap ver, hazır et şarabı, iki yüz altın kadehte ver”
- میم ده که غم بار لشکر کشید   دگر جامه طاقت از هم درید
 “Mey ver bana keder ordusu saldırıyor üzerime, artık katlanacak gücüm kalmadı”
- مرا آتش عشق اندر دل است   مرا پای دل ز عشق اندر گل است
 “Gönlümde aşk ateşi yanar, aşktan yana gönül ayağım çamura saplanmış²² benim”
- ز می ساتکین را تو لبریز کن   از آن آتشین آتشم تیز کن
 “Sürahiye mey ile doldur taşır, o kızgın şey ile ateşimi harla”
- به می بیش کن شور دیوانه را   به آتش در انداز پروانه را
 “Mey ile al önüne (şu) âşık divaneyi, ateşlere at (şu) pervaneyi”
- مرا ره دگر باره از دست شد   دگر بار دل گرم و سرمست شد
 “Başka yolum kalmadı artık, bir kez daha gönlüm yandı, mest düştü”

²¹ Kalem çekmek: Silmek, yok etmek anlamında kullanılan bir kinayedir.

²² Ayağı çamura saplanmak: Çaresiz kalmış olmayı ifade eden bir kinayedir.

- خراباتیان را ز من ده سلام   که دل باز بگرفت از کف زمام
 “Benden selam söyle meyhânedekilere, gönlüm bir kez daha usandı şu zamaneden”
 پریشان و شیدا و دیوانه شد   ز کعبه دوان تا به میخانه شد
 “Perişan, âşık ve divane oldu, meyhâneye varmak için Kâbe’den koşarak geldi”
 دگر باره مستانه ز نار بست   به دیر مغان رفت و آنجا نشست
 “Mest olup tekrar zunnar bağladı²³, Deyr-i muğân’a²⁴ varıp oturdu”
 دلم را به می ساقیا چاره کن   کرم کن به تیغیش صد پاره کن
 “Gönlüme ey sâki mey ile bir çare bul, kerem et, onu (mey) kılıcı ile yüz pare eyle”
 خرابات را ره پدیدار نیست   ندانم مرا راهبردار کیست
 “Harabatın yolu gözükmek oldu, beni oraya kim vardır bilemiyorum”
 بشو ساقی از بهر حق رهبرم   به جامی ازین درد غم و آخرم
 “Yol gösterenim hakkı için ey sâki bir kadehle şu gam ve kederimi bitir artık”
 مرا تا خرابات شو راهبر   به باده خرابم کن آنگه ببر
 “Harabata dek yol gösterenim sen ol, önce şarapla harab eyle beni sonra götür”
 ز زهد و ز طامات پاکم بکن   ببر تا خرابات خاکم بکن
 “Zühdtten kerametten kurtar beni, harabata götürerek göm beni”
 کجا شوق باده به سر داشتم   کی از ذوق مستی خبر داشتم
 “Nerede o aklımdaki şarap şevki, mestliğin zevkinden ne ara haberdar oldum?”
 مرا می پرستی بیاموختی   در آخر ز هجران می سوختی
 “Beni mey-perestliğe alıştırdın, sonda da meyin hicranından yanıp gittin”
 چشاندیم زان باده خوشگوار   نه دادیم از آن می به رنج خمار
 “Tattık o hoş şaraptan, onunla sarhoşluğun acısına daldık”
 ز رنج خمارم به می وارهان   به می وارهانم ز رنج نهان
 “Mey ile sarhoşluğun acısından kurtar beni, mey ile gizli acılardan kurtar beni”
 بیا ساقی ای مونس جان من   شفا بخش هر درد پنهان من
 “Gel ey sâki! Ey can dostum, her gizli derdime derman ol benim”
 مرا ساقیا چشم بر دست توست   که جام و صراحی می مست تست
 “Ey sâki bakışlarım eline kilitlenmiş senin, kadeh (de) sürahi (de), mestlikte senin o elindedir”
 چشاندی به می جرعه ها در نهان   از آن پس به می مست کردی جهان

²³ Putperest ve ateşperest taifesinin bellerine bağladıkları ipe denir. Aynı şekilde Hıristiyan din adamlarının bellerine sardığı kuşakta aynı kelime ile ifade edilir. Bk. Mütercim Âsım Efendi, 2009: 850. Ayrıca mecazen, kâfir veya Hristiyan olmak anlamına da gelir. Aynı zamanda Farsçada bir işe başlamak için kullanılan bir tür kinayedir.

²⁴ Meyhaneden kinaye olunur. Deyr-i Muğân, muğânlar manastırını anlamına gelir, tasavvufta tarikat manası da vardır. Pir-i Muğân ise tarikat piri veya mürşitten/meyhaneciden kinaye olunur.

“Sen ki gizlice nice katre içirttin o meyden, içirttin de dünyayı onunla mest eyledin”

خوش آنگه شوم مست از روی تو گـهـی مست از باده گه مست تو

“Senin yüzünden mest olduğum en güzel an bazen bade ile bazen de sana mest olduğum andır”

ببخشم دگر باره جامی شراب بسازم به يك جرعه مست و خراب

“Bir kez daha bir kadeh şarap alırsam, bir damlasıyla mest û harab olurum”

چو مستم کنی تا به میخانه بر مرا تا به میخانه مستانه بر

“Mest edersen beni meyhaneye götür, meyhaneye kadar mest û sarhoş götür”

روم تا به میخانه خندان و شاد دهم ملک هستی به يك جرعه باد

“Meyhaneye kadar güleç ve şad giderim, varlık âlemini tek bir yudumuna feda ederim”

به فرق فریدون نهم پاز ناز نهم سر بران استان از نیـاز

“Neşe ile Feridun'un²⁵ tacını ayağımın altına alır, niyaz edip başımı o dergâha (meyhaneye) koyarım”

ز عالم کشم دست و زهر چه هست کنم خدمت از بهر عوران مست

“Âlemden ve içindikilerden el çeker, nara atan sarhoşlara hizmet ederim”

دگر باره رقص جوانی کنم در آن بزم عیش نهانی کنم

“Tekrar gençler gibi raks ederim, o bezm meclislerini nihayete erdiririm”

دگر باره شستی به تار آورم همه پیر و برنا به کار آورم

“Tekrar parmağımı tara götürürüm, ne kadar genç ve yaşlı varsa hepsine hale getiririm”

به صد کوشش آموختم فن تار که این فن خوش آخر آید به کار

“Nice çaba gösterip öğrendim ben (bu) tar ilmini, ki bu güzel ilim sonunda bir işe yarayacaktır”

ازین بزم خوش تر دگر در کجاست درین بزم شاهان عالم گداست

“Böylesine güzel bir bezm başka nerede var? Bu şahlar bezminde tüm âlem derviş (sayılır)”

همه بذله گویان همه سرخ رو همه سرو قدان همه مشک مو

“Hepsi hoş sohbet, hepsi kızıl suratlı, hepsi servi boylu, amber zülüflü”

کشم دست بر تار از چپ و راست عراق عرب پیویم از راه راست

“Sağdan ve soldan tarıma el sürerim, Irak-ı arabı²⁶ en doğru şekilde icra ederim”

حجاز و حسینی زخم گاه و اراک کنم پرده چنگیان چاک چاک

“Hicaz, Hüseyini, Gah ve Irak²⁷ çalarım, çengilerin perdelerini dererim”

²⁵ Feridun, İran mitolojisinde Demirci Kava'yla birlikte zalim Dehhâk'ı zindana attıktan sonra tahta geçen padişah'tır. Ayağımı Feridun'un tacı üzerine koymak ise; o görkemli padişah'tan daha üstün olurum anlamına gelen bir kinayedir.

²⁶ Musikideki Irak makamı.

²⁷ Musikideki makamlar. Gah, se-gâh, çâhr-gâh gibi makamların kısaltılmış halidir.

به زنگوله و چپ و شهناز و شور همه بزمگه را در آرم به شور

“Zengüleyle çep ile, şehnaz-ı şûr ile²⁸, bezm-i meclisi coştururum”

دلم باز دیوانگی ساز کرد کجائی کجائی دل آغاز کرد

“Gönlüm yine divanelik arzusuna kapıldı, yüreğim, neredesin²⁹ demeye başladı”

ز مستی گذشت و زهر عیش و نوش ز هجران ساقی در آمد به جوش

“Gönlüm, mestlikten de bezmi meclisten de geçti, sâkinin hicranından coştı, köpürdü”

همی گویدم دل که آن ماه کو خواهم می و ساغر آن شاه کو

“Durmaksızın onu sorar gönlüm; Nerede o ay (yüzlü), mey istemiyorum (artık), kadehlerin şahı nerede?” (Mehdevî-Efşar, 1342 hş: 82-85).

Görüldüğü üzere bu sâkinâme klasik Fars edebiyatındaki benzer sâkinâmelerle oldukça fazla benzer özellikler taşımaktadır. Gerek beyit sayısı, vezin ve form açısından gerekse kavram ve mühteva açısından kendi döneminden önce veya sonra kaleme alınmış sâkinâmelere fazlasıyla benzemektedir. Ancak beyit aralarında benzer sâkinâmelerden farklı olarak şairin kendi yaşamına dair işaret ettiği özel beyitlerde vardır. Örneğin; “mey ver bana zira geçen yılki dostların acısı benden sabrımı, takatimi ve istikrarı mı alıp götürdü” diyerek içerisinde bulunduğu özel durumu ve dostlarının acısını da bir şekilde dile getirmiştir. Yahut “o mizacı tatlı acıdan bağışlarsan eğer, şu girdaptan bohçamı alır ta yedi göğe taşınırım” tarzı ifadelerle ki benzer ifadeler gazellerinde de mevcuttur³⁰, sürekli sefer halinde olduğu duruma ya da farklı sebep ve saiklerden ötürü birçok ülkeyi dolaştığına göndermelerde bulunmuştur ki bunlar klasik sâkinâmelerden ziyade şairin içerisinde bulunduğu özel durumlarla açıklanabilir nitelikteki beyitlerdir. Sâkinâmenin benzerlerinden bir diğer farkı da aşırı hüznün ve ısrarlı bir şikayet halinin tekraren dillendirilmesidir. Şair pek çok beyitte; “gönlüm bir kez daha usandı şu zamaneden”, “gönlüme ey sâki mey ile bir çare bul” yahut “yeterince düştüm, kederliyim artık, gönlüm yararlıdır” tarzı ifadelerle aşırı ye’s ve ümitsizlik halini ifade etmekte beis görmemiştir. Ayrıca divane aşık olarak nitelendirdiği kendisini yer yer bir pervaneye benzetererek sâkinâmenin iham sanatı yoluyla şem’ û pervane mesnevileri gibi algılanmasına yardımcı oluyor.

SONUÇ

XIX. yüzyıl sonlarında İslam dünyasının içinde bulunduğu buhranlı duruma ilişkin düşünen, düşündüklerini söyleyen ve çeşitli aktivitelerle inandıklarını uygulamaya çalışan düşünce, siyaset ve eylem adamı olarak Afgani, kendi döneminde pek çok ismi etkilemiş önemli bir isimdir. Arapça, Farsça, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi gibi dünya dillerine ve bu dillerin edebiyatlarına aşinadır. Siyasi faaliyetler için gittiği pek çok ülkede edebî ortamlarda bulunmuş ve edebi çalışmalardan hiç bir zaman kopmamıştır. Söylediği yahut yazdığı şiirlerde bu gerçeğin en önemli kanıtıdır. Çok yönlü kişiliği ile pek çokları tarafından farklı bir insan olarak yorumlanmış Afgani’nin duygu ve düşünce dünyasını yansıtan bu şiirleri, onun tartışmalı kişiliğine ve düşüncelerine ışık tutacak

²⁸ Şûr makamının bir perdesi.

²⁹ Bu ifade aynı zamanda gazellerden uyarlanan şarkıların madhal kısmı içinde kullanılır.

³⁰ Yukarıdaki bir nolu gazelde; “Yandı gönlüm, ben şu yırtıcı, şeytani İranlılardan değilim, bohçamı alayım da şu memlekettten Turan’a götüreyim” şeklinde geçtiği üzere.

ayrıntılar ve noktalarla doludur. Yukarıda tercümelemleri ile birlikte sunulan şiirler, onun, form ve gelenek açısından klasik şiir anlayışını kabul ettiğini göstermektedir. Özellikle gazelde Sebki Horasâni üslubundan etkilendiği görülmektedir. Rubailerinde ağır bir hüznün hâkimidir. Arapça şiirleri ise daha çok övgü ve kaside tarzında olup basit anlatımları havidir. Medhiye şiirlerinde ise edebî iğrak kullanmakla birlikte, aşırılığa pek kaçmamış, mutedil betimlemelerle yetinmiştir. Sâkinâmelerin form ve muhtevasına sadık kalmış şairin söz konusu sâkinâmesinde ise tasavvufî vahdet meselesinin altını özellikle çizdiği, zülf, mey, şarap, hicab, bade, cam, divane, sır, zühd, vb. tasavvufî rumuz ve irfani betimlemeleri cesaretle kullandığı görülmektedir. Belirli bir övgü içermeyen sâkinâmesinde Afgani, tarih ve mitoloji bilgisinin yanında, müzik bilgisini de ustaca kullanmıştır. Ayrıca bu sâkinâmesinde dünya ve toplum hakkında bilinçli olduğu kadar sağlam bir itikada, arı duru bir maneviyata sahip olduğu, ahlaklı bir yaşam sürmek için de gerekli olan erdem ve hikmeti arzuladığı hissedilmektedir. Afgani'ye ait şiirlerin birçoğunun Farsça olması, bu dilin edebî özelliğinden kaynaklandığı gibi zaman tüneline taşıdığı fikri, felsefî, irfani ve tasavvufî zenginliğin şair üzerinde ciddi etkisinin de olduğunun bir kanıtıdır. Söz konusu şiirlere bakılacak olursa; yaşamı boyunca birçok coğrafyada bulunmuş şairin duygu dokusunu oluşturan coğrafya İran coğrafyasıdır denebilir ve Farsçanın üzerinde ciddi etkisi olmuştur. Arapçayı da en az Farsça gibi iyi kullanan Afgani, nutuklarında ise daha çok Arapça konuşmayı tercih etmiştir.

Ve son olarak; yukarıda çevirileri ile birlikte sunduğumuz şiirler ve şiir anlayışı, Afgani'nin, bir düşünce ve eylem adamı olduğu kadar usta bir şair olduğunu da göstermektedir. Şiirlerindeki kimi düşünceler ise, onun politik şiir sahasında değerlendirilmesi gereken bir şair olduğu gerçeğini göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Afgani gibi ülkemizin İslami aydınlanma tarihinde önemli bir yeri olan bir ismin şair yönünü ele almak, tarihimizde iz bırakmış isimlerin düşünsel ve politik söylemlerini irdelemek kadar zaruridir. Nitekim tarihinin belli bir kesitinde iz bırakmış Cemaleddin Afgani gibi kişilerin düşünce dünyasının olduğu kadar duygu dünyasının da bilinmesi demek, o ve onun gibilerinin sahip olduğu siyasi, dini ve kültürel bakış açılarının kaynağı ve çıkış noktasının da bilinmesi demektir ki bu da kuşkusuz değerlendirmelerimizi daha bir tamamlayıcı ve kuşatıcı kılacaktır.

KAYNAKÇA

Afgani, Cemaleddin- Abduh, Muhammed. *el-'Urvetü'l-vüskâ (1884)*. Trc. İbrahim Aydın. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987

Âsım Efendi, Mütercim. *Burhân-ı Kâti'*. Haz. Derya Örs, Mürsel Öztürk, İstanbul: Türk Dil Kurumları Yayınları, 2009

Belhî, Celâleddin Muhammed. *Mesnevi-i Ma'nevî*. Haz. M. Ali Muvahhid, Tahran: Hermes, 1396 hş.

Beyhan, Mehmet Ali. "Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39: 209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2010

Çağın, Şerife - Huyugüzel, Ömer Faruk. *Eşref, Bütün Eserleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006

Cevad Sahibî, Muhammed. *İttihat Bayraktarı Seyyid Cemaleddin Hüseyinî*, Trc. Sedat Baran, Tahran: The World Forum For Proximity of Islamic Schools of Thought, 2010.

- Dehhuda, Ali Ekber. *Lugatname-yi Dehhuda*, Cd-I-II, Tahran: İntişarat-e Danişgah-e Tehran. Lovh-i Fişordeh, 1391hş.
- El-Hûlu, Müştak. *Nakş-i Seyid Cemaleddin Esedabâdi Der Tehavvûlat-i Siyasi ve İctimai-yi İran*, Tahran: İntişarat-ı Abid, 1380 hş.
- Emir Erduş, Muhammed Hüseyin. *Teâmuli Ber Meseley-i Vahdet-i İslami Ez Dir-bâz ta Dirûz ba Tekiyeh ber Conbeş-i İttihad-i İslam*, Tahran: Mecme-i Cihanî Tekarib-i Mezahib-i İslami, 1384 hş.
- Han Melik-i Sasani, Ahmed. *Siyasetgeran-ı Dovre-yi Kacar*, Tahran: Babek, ts.
- Hosro-şahî, Seyid Hadi. *Esnad-ı Vezaret-i Hariceyi İran Der-bare-yi Seyid Cemaleddin Hüseyini (Esedâbâdi)*, Tahran: İntişarat-e İttılaat, 1395 hş.
- Hosro-şahî, Seyid Hadi. *Esnad-ı Vezaret-i Umur-i Harice-ye İngiliz Der-bare-yi Seyid Cemaleddin Esedâbâdi*, Tahran: İntişarat-e İttılaat, 1395 hş.
- Kahraman, Hayrettin. “Efgânî, Cemâleddin”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 10: 456-466 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994)
- Karadeniz, Yılmaz. *Osmanlı ve İran'ın İngiliz Paraleli Cemaleddin Esedâbadi (Afgani)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Fars Edebîyatında Sakinâmeler”, Diyanet İslam Ansiklopedisi 36:14-15, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009)
- Kortantamer, Tunca. “Sakinâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, Türk Dili ve Edebîyatı Araştırmaları Dergisi II: 117-123 (Prof.Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı), (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1983)
- Kurbanov, Şamil. *Cemaleddin Afgani ve Türk Dünyası*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010.
- Mahzumî Paşa, Muhammed. *Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları*, Ter. Âdem Yerinde, İstanbul: Klasik, 2010.
- Mehdevî, Asgâr - Efşar, İreç. *Mecmûa-i Esnâd ü Medârik-i Çâp-ne-şode Der-bare-i Seyid Cemâleddin, Meşhur-be Afgani*, Tahran: Çaphaneyi Danişgah-ı Tehran, 1342 hş.
- Mirza, Mansur. *Ferhengnâme-i Kinaye*, Tahran: Emir Kebir, 1382 hş.
- Mustefevi, Ali. *Risale-i Manzum-i Nan û Helva-yi Şeyh Bahaî*, Tahran: Nusha-yi elektroniki, ts.
- Şirazi, Hafız. *Hafız Dîvânı*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Şirazi, Hafız. *Şah-ı Nebat-ı Hafız*, Haz. M. Rıza Berziger Halikî, Tahran: Züvvar, 1382 hş.
- Tabatabaî, M. Muhit. *Seyid Cemaleddin Esedâbâdi ve Bidari-yi Meşrik Zemin*, Haz. Seyid Hadi Hosro-şahî, Tahran: Şuruk, 1380 hş.

